

Жантаев А.С.

КЫРГЫЗ ПРОФЕССИОНАЛДЫК АДАБИЯТЫНЫН ЖАРАЛЫШЫ ЖАНА КӨРКӨМ ДӨӨЛӨТТӨР МАСЕЛЕСИ

Жантаев А.С.

СТАНОВЛЕНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ВОПРОСЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЦЕННОСТИ

УДК: 882.0

Макалада улуттук профессионал жазма адабияттын жаралуусундагы дүйнөлүк көркөм дөөлөттөрдүн ролу тууралуу сөз болот.

В статье говорится о роли мировых художественных ценностей в становлении национальной письменной литературы.

Кыргыз адабияттаануусунда улуттук профессионал жазма адабияттын жаралуу мезгили катары советтик доордо адабияттын тарыхы боюнча айрым окуу китептеринде 1917-1930-жылдар аралыгы белгиленип келген. Бул факты менен биз «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» аттуу эки томдуктун 1987-жылы жарык көргөн I-томунан кездешибиз. Аталган коллективдүү эмгектин «Кыргыз совет адабиятынын жаралышы. Жалпы тарыхый жана маданий шарттар» деген I бабын адабиятчы окумуштуу С.Жигитов жазган. Ал аталган фундаменталдуу эмгек жарыкка чыкканга чейин, тагыраак айтсак 1984-жылы өзүнүн “20-жылдардагы кыргыз адабияты” деген эмгегин жазып, анда кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралуу мезгилине олуттуу талдоо жасаган болчу. Ошол эмгекте айтылган ойлорун кийинки академиялык басылмада көп анча өзгөртпөстөн сактаган. Ал мында кыргыз адабиятынын жаралуу мезгилин аныктап төмөнкүдөй пикир айтат: “1917-1930-жылдарга чейинки аралык жаңы типтеги кыргыз адабиятынын жаралуу жана калыптана башташынын алгачкы этабы болду” [1.1.114-бет].

Бул жердеги биздин көңүлүбүзгө орногон сөз - “жаңы типтеги кыргыз адабияты”. Окумуштуунун минтип айтканынын жөн-жайы төмөнкүдө. Чынында да кыргыз эли XX кылымдын алгачкы он жылдыктарына чейин өзалдынча жазма адабиятка ээ эмес болчу. Мурда болгон улуттук жазма эстеликтер (Орхон-Енисей таш жазмалары, орто кылымдардагы жазма мурастар) ал учурда калктын калың катмарынын эсинен өчкөн абалга жеткен. Албетте кыргыз элинин көркөм сөз өнөрү такыр эле жок болуп кетпестен жашап келген, бирок окумуштуу белгилеген мезгил аралыгына чейинки анын жашоосу негизинен оозеки формада болгон. Ошентип, Октябрь революциясынан кийин гана жазма адабиятты жаратуу демилгелери тутанган. Демек, С.Жигитовдун жарала баштаган кыргыз жазма адабиятын “жаңы типтеги” деп атаганы мыйзамченемдүү эле көрүнүш.

Мына ушул жерден кыргыз профессионал жазма адабиятынын тарыхына карата башкача пикирлер да

болгонун эскере кеткенибиз жөндүү. Алсак, С.Жигитовдун “20-жылдардагы кыргыз адабияты” деген илимий эмгегине чейин улуттук адабияттын тарыхына арналган окуу китептеринин көпчүлүгүндө кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралуу, калыптануу мезгили катары 1924-1930-жылдар аралыгы көрсөтүлүп келген эле. Бул туурасында адабиятчы И.Жумабаев С.Жигитовдун чыгармачылыгын илимий талдоодон өткөрүп жатып, мындай деп эскергени бар: “Ал учурда кыргыз жазма адабиятынын тарыхы А.Токомбаевдин “Октябрдын келген кези” аттуу ырынан башталат деген версия үстөмдүк кылып турган эле” [2.1.462-бет]. Ал эми аталган ыр 1924-жылы 7-ноябрда кыргыздын алгачкы басмасөз органы болгон “Эркин-Тоо” гезитинин I-санына жарыяланганын баарыбыз билебиз. Көптөгөн жылдар бою мектепте бул ыр кыргыз жазма адабиятынын башаты катары белгиленип окутулуп келген.

Сөзүбүз куру болбосун үчүн олуттуу дегидей илимий эмгектен бир үзүндү келтирели. 1987-жылы Москвадан жарык көргөн “Адабияттык энциклопедиялык сөздүктө” (“Литературный энциклопедический словарь”) кыргыз жазма адабиятынын жаралышы туурасында мындай маалымат берилет: “Годом рождения письменной К.л. считается 1924, когда вышла первая кирг. газета, в к-рой печатались стихи зачинателя кирг. сов. поэзии А.Токомбаева и др. поэтов. Кирг. проза началась с рассказа К.Баялинова “Аджар” [3.1.153-бет] (энциклопедиянын мүнөзүнө ылайыктуу кыскартууларын өзгөртпөй бердик – А.Ж.). Өзүңүздөр күбө болгондой кыргыз жазма адабиятынын төрөлгөн жылы катары биринчи кыргыз гезити чыккан, ага А.Токомбаевдин ыры басылган 1924-жыл белгиленип жатат. Кыргыз прозасынын жаралышы болсо “Ажар” повести менен башталганы факт катары айтылууда. Аталган повесть 1928-жылы өзүнчө китеп болуп чыкканы баарыбызга белгилүү.

Ошентип, кыргыз жазма адабиятынын жаралышы жөнүндөгү пикирлер мурда объективдүүлүктөн алыс болуп, XX кылымдын акыр жагында гана бул маселеге С.Жигитов тарабынан ачыктык-тактык киргизилген.

Албетте, кыргыздын алгачкы калемгерлери өз чыгармачылык ишмердүүлүктөрүн баштоо жолунда ошол учурда элибиздин жазма маданияты жокко эсе болгондуктан кыйынчылыктарга тушугушкан. Андыктан алар өздөрү үчүн үлгү катары көркөм

мураска, адамзаттык көркөм дөөлөттөргө кайрылышаары турулуу иш болчу. Көпчүлүк көркөм сөз ышкыбоздору элдик салттуу адабияттын, оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө таянышса, бир даары башка элдер жараткан көркөм нарктарды ориентир катары алышкан. Мына ушул процесске атактуу адабиятчыбыз К.Асаналиев кандай баа бергенин байкап көрүңүзчү: “Кыргыз элинин сөз искусствосу эң байыркы доордон бери жашап келатса да, ал жазма адабий жолуна, жалпы адабий процесске өтө кечигип келди. Мындай тарыхый шарт, жаңы көркөм өнүгүү жолуна түшүү мүмкүнчүлүгү Октябрь революциясынын жеңиши менен кошо жаралды. Кыргыз адабиятынын таалайы зор экен, анын тагдырына дүйнөдөгү эң бир укмуш, эң бир демократтуу жана гумандуу, ааламга Пушкин жана Горький, Лермонтов жана Чехов, Толстой жана Достоевский сыяктуу көркөм сөз алптарын берген орус элинин улуу адабияты кез келди”[4.1.29-бет]. Мында айтылган ой менен толук макулбуз. Кыргыз жазма адабияты жарала баштаган учурда ага орус адабиятында жаралган көркөм дөөлөттөр чоң таасир бергени анык. Биздин алгачкы калемгерлерибиз жадакалса дүйнө адабиятынын мыкты үлгүлөрү менен да орусча котормосунда таанышышкан.

Көркөм өнөрдүн, анын ичинде адабияттын тарыхый эволюциясында мурунтан жашап келген уланмалуу байланыштар менен жаңычылдык эриш-аркак жүрөрү жашырын сыр эмес. Ошентип, жаңы түптөлө баштаган кыргыз жазма адабияты орус маданиятынын нускалуу салттарын үлгү тутуу менен өнүгүүгө бет алды. Дегеле адамзат маданиятынын тарыхында көркөм өнөр өз өнүгүүсүндө үзгүлтүксүз тарыхый кыймылда болуп, көркөм өнүгүүнүн маанилүү курамдык бөлүгү катары уланмалуулук менен чыгармачыл жаңычылдык чоң роль ойноп келген. Салттар менен чыгармачыл жаңычылдыктын айкалышында ар башка доорлордогу көркөм өнөрдүн прогрессивдүү кыймылынын маанилүү белгилери ачылып берилет. Буга байланыштуу улуу жазуучу М.Горькийдин айтканына токтолсок, ал мындай дейт: “Жаңы автордун дээрлик ар бир китеби андан мурдагы чыгармалар менен ичкериден байланышкан жана, ар бир жаңы китепте эскинин элементтери бар... Стендаль, Бальзак, Флобер жана Мопассан бири-бирисиз болушу мүмкүн эмес эле; эгерде биринчи экөөнүн иши алар тарабынан аткарылбаса, ал ишти Флобер менен Мопассан аткаруулары тийиш болчу”[5.1.150-151-беттер]. Буга кичине толуктоо киргизсек, айталы, антик адабиятында сонун иштелген көптөгөн темалар кийин классицисттер, XIX жана XX кылымдардын жазуучулары тарабынан башкача өңүттө кайра иштелгени тарыхый чындык эмеспи?!

Демек, тамтуң басып келаткан кыргыз адабияты өзүнүн өнүгүү жолунда жалпы адамзаттык көркөм дөөлөттөргө таянаары шек туудурбай турган иш болчу. Дүйнө адабиятынын тарыхындагы жазуучулардын нечен мууну жараткан көркөм дөөлөттөрдүн тарыхый жана заманбап маанисинин зордугу

талашсыз. Өзгөчө жаңы түптөлө баштаган кыргыз адабияты сыяктуу жаш адабияттар үчүн. “Дүйнөлүк көркөм өнөрдүн мыкты жаратылгалары адамдар үчүн гана, алардын рухий, эстетикалык керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн гана түзүлгөн жок, алар адамды жана коомду өркүндөтүү үчүн, адамдардагы адамдыктын салтанаты, пастык жана арамдыктын үстүнөн салтанат куруу үчүн түзүлгөн. Бул жаратылгалар өзүндө адамдар аңдап билген, алар жараткан сулуулукту камтышат”[6.1.362-бет], - дейт орустун мыкты адабиятчыларынын бири М.И Храпченко. Ошентип, Акыйкатты, Сулуулукту жана Жакшылыкты тулкусунда камтыган жана аларга кызмат өтөгөн мыкты көркөм туундуларды жаратуу үчүн кыргыздын жаш сүрөткерлери адегенде дал ошондой чыгармалардан үйрөнүүлөрү, таасир алуулары тийиш эле.

Мына ушул милдетти, көркөм дөөлөт катары таасир берүү кызматын XX кылымдын алгачкы онжылдыктарында “жаңы типтеги” адабиятты жаратууга күрдөөлдүү киришишкен кыргыздын ал кездеги жаш таланттары үчүн эки булак – кылым карыткан улуттук бай фольклор, б.а. салттуу элдик адабият жана дүйнө адабиятынын мыкты көркөм мурастары эң сонун өтөп берди. Муну окумуштуу К.Асаналиев төмөнкүчө баян кылат: “Дүйнөлүк классика менен биринчи кездешүү, Данте менен Шекспир, Пушкин менен Толстой, Гете менен Бальзак, Горький менен Маяковскийди таанып билүү жаш кыргыз жазуучулары үчүн жаңы ааламды ачууга барабар окуя эле. Мына ошентип жазма адабияттын башталышында эле эзелки эпикалык салт менен жаңы эстетикалык принциптердин мамилеси, карым-катышы башталат”[4.2.31-бет]. Эми бул көрүнүш жеке эле биздин улуттук адабиятыбызга таандык дешке болбойт. Бул туурасында залкар окумуштуу А.Садыковдун мындай бир айтканы бар: “Ар бир элдин адабияты өзүнүн өнүгүшүндө ички жана сырткы булактарга таянат... Бирок дүйнөдө өзү менен өзү болуп туюкталып калган бир да эл жок. цивилизациянын мыйзамы боюнча эл менен эл байланышат, карым-катнашта жашайт... Мындай байланыштар адабият, маданият жагында да күчтүү эле”[7.1.10-бет]. Мында айтылган ойду башка мисал менен тереңдетип берели: “Кандай гана эл, улут болбосун башка элдер, улуттар менен коңшу жашайт. Бул жөн эле коңшулук эмес. Башка элдер, улуттар менен социалдык, коомдук жана маданий карым-катыш, ички байланыштар болбой койбойт. Мындай законченемдүүлүк көркөм сөз искусствосуна да сөзсүз түрдө тиешелүү. Башка элден, улуттан кандайдыр бир маданий үлгүлөрдү кабыл албаган, үйрөнбөгөн бир да эл, улут болбойт”[8.1.506-бет].

Ошентип, кыргыз профессионал жазма адабиятынын жаралуу стадиясында улуттук фольклордун таасири менен бирге эле, четжерлик адабияттын таасири орчундуу мааниге ээ болгон. Ал кездерде аталган көркөм дөөлөттөр кыргыз жазма адабия-

тынын түптөлүп-калыптанышына эбегейсиз кызмат кылган.

Биз бул макалабызда аталган мезгил үзүмүнө карата көркөм дөөлөттөр маселесин алардын таасир кылуучулук, үйрөтүүчүлүк, үлгү болуучулук аспектилеринде гана карадык. Ал эми ошол учурда жаралган кыргыз профессионал жазма адабиятынын фактыларынын ичинде чыныгы көркөм дөөлөттүк табиятка ээ, түбөлүктүү маселелердин башын ачкан, акыйкатты чагылдырган, сулуулуктун сырларына үнүлүп кирген, жакшылыкка кызмат өтөгөн, дүйнөлүк көркөм сөздүн казынасына салым боло алган чыгармалар барбы деген суроого өзүнчө жооп издеп көрөлүк. Бул жөнүндө кийинки макалаларыбызда кеп кыلالы.

Адабияттар:

1. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 томдук. – Фрунзе: Илим, 1987, 1-т.
2. Кыргыз адабият таануу илими жана сыны. 2 томдук. – Бишкек: 2005, 2-том
3. Литературный энциклопедический словарь. – Москва: Сов. энциклопедия, 1987
4. Асаналиев К. Көркөм нарк. – Фрунзе: Кыргызстан, 1988
5. Горький об искусстве. – Москва-Ленинград: Искусство, 1940
6. Храпченко М.И. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. -Москва: Художественная литература, 1977
7. Садыков А. Башаттар жана жаңычылдык. – Бишкек: 1993
8. Кыдырбаева Р.З., Асаналиев К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. – Бишкек: БИЛД, 2004